

TÜRK LEHÇELERİ ARASINDA BENZER KELİMELERİN EŞ DEĞERLİK DURUMU

*Mustafa UĞURLU**

ÖZET

Türk Dünyasında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ve kendilerine mahsus kelime hazineleri olan birçok “lehçe” bulunmaktadır. Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin önemli bir bölümü, “temel lehçe” düzeyinde; bundan daha az bir bölümü de “Genel Türkçe” düzeyinde birbiriyle benzerdir. Ancak “benzer” kelimelerin kavram alanı bakımından örtüşmesi, yani “eş değer” olması ise özü itibarıyla benzeşmeye bağlı değildir.

Bu çalışmada, Türk lehçelerinden seçilmiş örnekler çerçevesinde benzer olan kelimelerin eş değerlik durumları incelenmiştir. Buna göre; Türk lehçeleri arasında benzer olan bazı kelimeler, “bire bir” veya “bire çok” eş değer olabilir. Diğer taraftan bazı benzer olanlar ise eş değer olmayabilir.

Türk lehçelerinin kelime hazinelerinin benzeşmesinde ve örtüşmesinde, kaynak bakımından aynı gruba girmenin yanı sıra, tarih boyunca toplulukların kendi aralarındaki göç ve karışmaların; kurdukları iktisadî, kültürel münasebetlerin; dinî, siyasî yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkilerin de önemli rolü vardır. Bu hususta Türkçe, dünyanın sayılı dillerindedir. Çünkü şimdiye kadar Türklerin yaşadığı hayat tarzlarının, coğrafi sahaların ve tarihî sürecin bir gereği olarak hem kendi içinde hem de diğer birçok dille değişik yoğunluklarda sürekli ilişki içinde olagelmıştır. Meselâ, kaynak bakımından aynı temel lehçeye dayanmayan Türkiye ve Özbek Türkçelerinin benzeşme ve örtüşme oranını, tarihî ve sosyal sebeplerle kelime hazinelerinde bulunan Arapça ve Farsça unsurlar yükseltmiştir. Yine, bir kültür muhiti olan Kazan ile İstanbul arasında Sovyetler Birliği öncesi dönemlerde gerçekleşen yoğun ilişkiler, Kazan-Tatar Türkçesine birçok “Osmanlı unsuru”nun girmesini sağlamış; bu durum, iki lehçenin birbirine benzeme oranını arttırmıştır. Ayrıca, Rus Çarlığı’nın ve Sovyetler Birliği’nin siyasî hâkimiyeti altında yaşamış Türk topluluklarının lehçelerinde bulunan Rusça unsurlar, bir miktar benzerlik sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, Kelime benzerliği (“Kökdeşlik; Sesteşlik”), Kelime eş değeri, Yalancı eş değeri

* Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Elmek: muugurlu@mu.edu.tr

ON THE EQUIVALENCE OF THE SIMILAR WORDS IN THE TURKIC LANGUAGES

ABSTRACT

Today there are a large number of Turkic languages which arose out of historical and political reasons in the Turkic area ("Turcia"). A great amount and portion of the vocabularies is similar ("Homonym; Paronym") to each other, to some extent, at the level of "primary branch" and to a lesser degree at the level of "Common Turkic." However, overlapping of similar words in terms of conceptual scope; that is, their "equivalence" is not something inherently associated with similarity.

In this study, within the context of the samples selected from Turkic languages, the state of equivalence of the similar words was investigated. As a result, some similar words in the Turkic languages can be "one-to-one," or "one-to-many" equivalent. On the other hand, some similar words may not be equivalent.

Turkish dialects resemble each other because they derived from some source and the societies interacted with each other culturally, economically, and they effected from other societies in terms of religion and policy. From this point of view Turkish is one of the most prominent languages in the World. Because Turks have been in contact with various languages with different frequencies in their geography and life style. For example the Turkish and the Uzbek Turkish are not based on the same source, but they have been resembled each other due to the Arabic and Persian words included in these languages. The intense relationships between Kazan and İstanbul, the two important central cities, have caused to inclusion a lot of Ottoman Turkish words in to the Kazan Turkish. And the Russian words are to some extend the same in Turkish societies which lived under the soviet rule and Russian Czardom.

Key Words: Turkic languages, Homonymy, Paronymy, Lexical equivalence, False equivalence (= "false friends")

Giriş

Türk Lehçeleri¹

Bugün Türk Dünyasında ("Turcia") tahminlere göre yaklaşık yüz seksen milyon² insan yaşamaktadır. Bunların konuşma şekilleri, kendi içinde bir anlaşma birliği teşkil eden ve diğerinden çeşitli yönlerden ayrılan "dil alanları"nı, bir başka deyişle "lehçeleri" oluşturmaktadır. Asıl Türk kütlesinin yaşadığı sahalarda, dil alanlarının sınırları birbirinin içine girmiş vaziyettedir. Kaynak bakımından bu dil alanları; Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi "temel lehçe"lere; bunlar da kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki "ikincil lehçe"lere bölünmektedir³.

¹ Krş. "Türk dilleri; Türk şiveleri; Tyurskie yazıki; Türksprachen; Turkic languages".

² Türk Dünyası'nda çeşitli sebeplerle güvenilir nüfus sayımları da yapılmamıştır. Bu yüzden "Türkler", araştırmacılara göre "azalmakta" veya "çoğalmaktadır".

³ Türk lehçelerinin coğrafi konumlarını, fonetik ve etnik vb. yönlerini dikkate alarak yapılan birçok tasnif denemesi vardır; meselâ bk. Arat 1976 ve Tekin 1991.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bu dil alanlarının bir kısmı, normlaştırılarak “yazı dili” hâline getirilmiştir⁴; bir kısmı ise sadece konuşmada kullanılmaktadır. Yazı dili olanların bazıları, kendi topluluğunun “ikinci dili” durumuna düşerken bazıları işlenmiş, zengin bir edebî yazı dili hâline gelmiştir.

Türk Lehçelerinin Kelime Hazinesi ve Benzer Kelimleri

Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazinesine sahiptir. Ancak bu lehçelerle üretilmiş sözlerde veya metinlerde, “benzer” kelimelerin çokluğu ve sıklığı, uzman olmayanların bile, hemen dikkatini çeker⁵. Benzer kelimelerin gerçekten “benzer” olması, yani “eş değer” olması veya kavram alanları bakımından örtüşmesi ise özü itibarıyla iki farklı durumdur: Benzeşme örtüşmeyi gerektirmez. Elbette Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin önemli bir bölümü, temel lehçe düzeyinde; bundan daha az bir bölümü de “Genel Türkçe” düzeyinde birbiriyle hem benzeşir hem de örtüşür. Meselâ, Oğuzcaya dayanan Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin; Kıpçakçaya dayanan Kazak ve Karakalpak Türkçelerinin kendi aralarındaki benzeşme ve örtüşme oranları yüksek olmasına rağmen, bu dördünün örtüşen veya benzer ve ortak olan kelimeleri söz konusu olduğunda bu oran düşmektedir. Bütün Türk lehçelerindeki örtüşen veya benzer kelimelerin oranı ise daha da düşüktür.

Türk lehçelerinin kelime hazinesinin benzeşmesinde ve örtüşmesinde, kaynak bakımından aynı gruba girmenin yanı sıra, tarih boyunca toplulukların kendi aralarındaki göç ve karışmaların; kurdukları iktisadî, kültürel münasebetlerin; dinî, siyasî yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkilerin de önemli rolü vardır. Bu hususta Türkçe, dünyanın sayılı dillerindedir. Çünkü şimdiye kadar Türklerin yaşadığı hayat tarzlarının, coğrafî sahaların ve tarihî sürecin bir gereği olarak hem kendi içinde hem de diğer birçok dille değişik yoğunluklarda sürekli ilişki içinde olagelmıştır. Meselâ, kaynak bakımından aynı temel lehçeye dayanmayan Türkiye ve Özbek Türkçelerinin benzeşme ve örtüşme oranını, tarihî ve sosyal sebeplerle kelime hazinesinde bulunan Arapça ve Farsça unsurlar yükseltmiştir. Yine, bir kültür muhiti olan Kazan ile İstanbul arasında Sovyetler Birliği öncesi dönemlerde gerçekleşen yoğun ilişkiler, Kazan-Tatar Türkçesine birçok “Osmanlı unsuru”nun girmesini sağlamış; bu durum, iki lehçenin birbirine benzeme oranını arttırmıştır. Ayrıca, Rus Çarlığı’nın ve Sovyetler Birliği’nin siyasî hâkimiyeti altında yaşamış Türk topluluklarının lehçelerinde bulunan Rusça unsurlar, bir miktar benzerlik sağlamaktadır.

Kelime Benzerliği ve Eş Değerliği

Bu çalışmada “kelime benzerliği” terimiyle, kaynak anlaşma birliğindeki⁶ bir “kelime”nin⁷ hedef anlaşma birliğindeki bir kelime ile ses bakımından aynı veya uzmanlık gerektirmeyecek şekilde “dönüştürülebilecek” olması durumu ifade edilmektedir. Bir başka deyişle kelime benzerliği, “tam benzerlik” ve “kabul edilebilir benzerlik”⁸ durumlarını kapsamaktadır. Benzerlik yönünden, köken bakımından aynı (“kökteş”; “Paronym”) veya ayrı (“sesteş”; “Homonym”) keli-

⁴ Bir “dil alanı”, yani “lehçe”nin kullanım alanı ile kendisini temsil eden yazı dilinin kullanım alanı, birçok durumda örtüşmemektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği zamanında meydana getirilen yazı dillerinin, adını taşıdığı lehçeleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmalı bir konudur; bk. Ercilasun 1993 a ve Johanson 1993.

⁵ Yazılı metinlerde bu durum, elbette alfabesi uyarlanmış olanlar için geçerlidir. Yoksa, Türk Dünyasında çok çeşitli sebeplerle kullanılan alfabeler göz önüne alınırsa, “en yakın” lehçelerin konuşurları bile birbirlerini kolay okuyamaz.

⁶ Bu bağlamda “lehçe” için kullanılmaktadır.

⁷ Bu çalışmada “kelime” (“Wort”) terimi; ses dizgesi, kavram, mahiyet bilgisi, çağrışımları vb. yönlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmadığı için burada tartışmalara değinilmeyecektir; bk. “Wort” (Bußmann 1983: 585); “kelime” Aksan 1978: 32 vd. Ayrıca, “kavram”, “varlık”, “ses dizgesi” ilişkileri ve bunlarla ilgili farklı terimler için bk. Aksan 1978: 17 vd.

⁸ Buna “göreceli benzerlik” de denilebilir; çünkü “dönüştürülebilir” yeteneği, kişilerin lehçeler hakkındaki bilgi birikimine göre değişmektedir.

meler arasında herhangi bir fark söz konusu değildir. Örnek olarak Ttü. *at* ~ Az. *at* (LS: 32) kelimeleri, köken ve ses bakımından aynıdır; Ttü. *yıldız* ~ Özb. *yulduz* (LS: 988-989) kelimeleri, köken bakımından aynı ve ses bakımından kolayca dönüştürülebilecek durumdadır; Ttü. *cüce* “kısa” ~ Az. *cüce* “civciv” (LS: 106) kelimeleri, köken ve ses bakımından aynıdır; Ttü. *pişik* “kızartı” (TS: 1611) ~ Az. *pişik* “kedi” (LS: 462) kelimeleri ise ses bakımından aynı, yani “tam benzer”, olmalarına rağmen köken bakımından farklıdır. Ttü. *ayak* ≠ Çuv. *ura* “ayak” (Bayram 2007: 250) kelimeleri ise, aynı kökenden gelmelerine rağmen, ancak bir uzmana benzer gözükebilir. Ttü. *bardak* ≠ Kaz. *sıtakan* “bardak” (LS: 50) kelimelerinin ise hem kökenleri farklıdır hem de benzerlikleri yoktur.

“Kelime eş değeriği” (“lexikalische Äquivalenz”) terimi ise, kaynak anlaşma birliğindeki bir kelimenin “kavram alanı”yla (“Wortfeld”)⁹ hedef anlaşma birliğindeki bir kelimenin kavram alanının birbirlerine “eş değer” veya “denk” olma durumunu; bir başka deyişle birbiriyle “örtüşmesi”ni ifade etmektedir. Bu terim ile “tam eş değeriği”in yanı sıra, “kabul edilebilir eş değeriği” de kastedilmektedir.

“Tam eş değeriği”; kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin bütünüyle, yani ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. yönlerden, “hedef anlaşma birliği”nde bir eş değerinin (“formale, denotative, konnotative, textnormative, pragmatische usw. Äquivalenz”) olmasıyla mümkündür. İki ayrı anlaşma birliğinde sözlük karşılıkları aynı olan iki kelimenin, belirtilen yönlerden tamamen örtüşmesine “normal” şartlarda sıkça rastlanmaz. Bu husus, iki yabancı dili birbirine çevirirken de başlıca zorluğu teşkil etmektedir. İki dilin dayandığı kültürlerin farklı olması durumunda ise örtüşme, hemen hemen imkânsız hâle gelmektedir. Onun için iki dilin birbirine “gerçekten” çevrilemeyeceği fikri birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir¹⁰.

“Kabul edilebilir eş değeriği” ise, kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin hedef anlaşma birliğinde bir kelimeye düz anlamı; metin bağlamında kullanılışı, yarattığı etki vb. yönlerden benzer olma durumudur. Elbette, hedef anlaşma birliğinde seçilen kabul edilebilir eş değer kelime, çağrışım vb. yönlerden ne kadar kaynak anlaşma birliğindeki benzer olursa o kadar başarılı bir tercüme veya aktarma söz konusudur.

“Yalancı eş değeriği” ise, kaynak anlaşma birliğindeki bir kelimenin, ses ve yapı veya sadece ses bakımından aynı olan veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği kolayca bilinen, yani benzer şeklinin, hedef lehçede bulunması; ancak bu iki kelimenin kavram alanlarının birbirine eş değer olmaması durumudur. Bu tür kelimeler, “kavram alanları hiç örtüşmeyenler” ve “kavram alanları tam örtüşmeyenler” veya “tam yalancı eş değeriği” ve “kısmi yalancı eş değeriği” olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Yukarıda zikredilen kelimelerin, eş değeriği durumları ise şöyledir: Ttü. *at* ≡ Az. *at*, Ttü. *yıldız* ≡ Özb. *yulduz*, Ttü. *bardak* ≡ Kaz. *sıtakan* ve Ttü. *ayak* ≡ Çuv. *ura* kelimeleri, eş değeriği¹¹. Buna karşılık Ttü. *pişik* ≠ Az. *pişik* ve Ttü. *cüce* ≠ Az. *cüce* kelimeleri, eş değeriği değildir. Görüleceği üzere, Türk lehçeleri arasında benzer olan veya olmayan kelimeler, eş değeriği olabilir. Diğer taraftan benzer olanlar eş değeriği olmayabilir.

⁹ Bk. Almanca “*Bedeutungsfeld, lexikalisches Feld, Sinnbezirk*”; İngilizce “*lexical / semantic field*” (Bußmann 1983: 589).

¹⁰ Bu görüşü savunanlardan W. von Humboldt; “Alles Übersetzen scheint mir schlechterdings ein Versuch zur Auflösung einer unmöglichen Aufgabe” demektedir; bk. Koller 1987: 134 vd.

¹¹ Benzer ve eş değeriği bir kelimedenden türemiş şekiller, her zaman eş değeriği olmayabilir; bk. Uğurlu 2002.

Türk Lehçeleri Arasında Benzer Kelimelerin Eş Değerlik Durumu

Türk lehçeleri arasında benzer olan kelimeler, kaynakları veya köken bakımından aynı ve ayrı olanlar olmak üzere ikiye ayrılabilir:

Köken Bakımından Aynı Olanlar

Türk lehçeleri arasında ses bakımından aynı, yani tam benzer ve kabul edilebilir benzer olan kelimelerin çoğunluğu, tabii olarak, aynı kaynaktan gelen, özellikle Türkçe kökenli kelimelerdir: Örnek: Ttü. *at* ~ Kaz. *at* ~ Kırg. *at* “at” (LS: 32). Türk lehçelerinde aynı yabancı dilden kopyalanan ve benzer olan kelimeler de vardır. Örnek: Ttü. *cüce*¹² “kısa” ~ Az. *cüce* “civciv” (LS: 106).

Köken Bakımından Ayrı Olanlar

Bunlar sayıca az ve çoğu kere çeşitli ses değişiklikleri sonucunda benzer olmuş kelimelerdir. Örnek: Ttü. *pişik* “kızartı” (TS: 1611) [*< piş-i-k*] ~ Az. *pişik* “kedi” (LS: 462). Ttü. *sapak* “sapak” (TS: 1700) ~ Türkm. *sapak* “ders” (LS: 166); krş. Az. *savad* “okuma-yazma” (Altaylı 1994: 1019). Görüleceği üzere Türkm. *sapak* kelimesi, Arapça *sevād* “siyah > yazı yazma” şeklinden ses değişimleri yoluyla oluşmuş ve Ttü. *sapak* [*< sap-ak*] kelimesiyle tam benzer veya sesteş hâle gelmiştir.

Bu çalışmada, Türk lehçelerinden seçilmiş bazı örnekler çerçevesinde benzer olan kelimelerin eş değerlik durumları incelenecektir. Bundan çıkan sonucun, sadece bu kelimeler ve lehçeler için değil; bütün Türk lehçeleri için geçerli olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, buradaki durumlar, diğer metinlerdeki veya lehçelerdeki durumları temsil edebilir.

Türk lehçeleri arasında kaynakları aynı veya ayrı olan benzer olan kelimeler arasındaki eş değerlik¹³, üç bölümde incelenebilir:

a. Kaynak lehçedeki benzer bir kelimeye, hedef lehçede benzer bir kelime eş değer olabilir: 1 ≡ 1

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanıyla hedef lehçede benzer bir kelimenin kavram alanı, tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtüşebilir; bu durumda, “bire bir” eş değerlik söz konusudur. Örnek: Ttü. *at* ≡ Kaz. *at* “at” (LS: 32)

Kaz. *Mına at meniki: Bu at benimki!; Jası ülken jayawğa jası kişi at üstinen kol berse, ädepsizdik bolar edi: Yaşı küçük olan birisi, yaşça büyük bir yayaya atın üzerinden elini uzatırsa, ayıp sayılırdı.* (Koç 2004: 202; 367) gibi cümlelerde *at* kelimesi Ttü.ne *at* kelimesiyle bire bir aktarılır. Buna rağmen bu kelime, çağrışım, kullanım sıklığı vb. yönlerden tam veya “aynı” değildir¹⁴. Dolayısıyla burada kabul edilebilir eş değerlik söz konusudur. Çünkü, bir Türkiyelinin *at*’tan anladığı ile, bu hayvanın etini yiyen, sütünü içen bir Kazak’ın anladığı aynı değildir. Bir Kazak için bu kavramın çağrışımı *kazi*¹⁵, en lezzetli yemek iken, bir Türkiyeli için herhâlde¹⁶ tiksindirici bir şeydir. Yine, *Atı alan Üsküdar’ı geçti* “Fırsat kaçırıldı; Yapabilecek bir şey kalmadı” gibi bir söz üretimi, sadece Ttü.nde vardır.

¹² Bk. *cüce* < Farsça *cüce* “civciv” (Ayverdi 2006: 504)

¹³ Genel olarak kelime eş değerliği için bk. Uğurlu 2004.

¹⁴ Krş. Ercilasun 1993 b: 90 vd.

¹⁵ Bk. “*kazi*: atın kaburga kısmı ve yağlı etinden yapılan sucuk” (Oraltay 1984: 154).

¹⁶ Burada, at keserken görevlilerce “yakalanan” Türkiyeli sucuk üreticilerinin, gazete haberlerine konu olması hatırlanabilir.

Turkish Studies

b. Kaynak lehçedeki benzer bir kelimeye, hedef lehçede benzer bir kelime ve “benzemez” başka kelimeler birlikte eş değer olabilir: 1 ≡ 1ⁿ

Kaynak lehçedeki benzer bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçede benzer olan bir kelimenin değil, onunla birlikte başka kelime veya kelimelerin kavram alanı, tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtebilir; bu durumda, “bire çok” eş değerlik; kısmî yalancı eş değerlik söz konusudur. Örnek: Kaz. *ayak*¹⁷ ≡ Ttü. *ayak + son*¹⁸ (LS: 34; 788). Bir başka deyişle, Kaz.nde *ayak* kelimesinin kavram alanını, Ttü.nde *ayak* ve *son* kelimeleri birlikte örtmektedir.

Kaz. *Aysuluv-ay, ayağıñ taldı ğoy otursayşı, dedi Sapar* (Iskakov 1974, 545) cümlesi, Ttü.ne de aynı kelime ile aktarılabilir: *A, Aysuluv, ayakların yoruldu ya, otursana, dedi Sapar*.

Bu kelime, *stol* “masa”, *orındık* “sandalye”, *kerevet* “karyola” gibi bir kelime ile birlikte kullanıldığı zaman da Ttü.ne aynı kelime ile aktarılabilir: Kaz. *Astıñızdağı kerevetiñ bir ayağı sınıp tur. Kozğala berme, kulap kalasıñ* (Iskakov 1974, 545) cümlesi Ttü.ne şöyle aktarılabilir: *Altıñızdaki karyolanın bir ayağı kırık. Kimıldama, düşersin*.

Ancak bu kelime Kaz.nde, *söz* “söz, konuşma”, *okuv jılı* “eğitim-öğretim yılı” gibi bir kelime ile birlikte de kullanılabilir; bu durumda Ttü.ne *ayak* kelimesiyle aktarılamaz: Kaz. *okuv jılıñ ayağı* (Januzakov 1999, 61) ibaresi, **öğretim yılının ayağı* şeklinde değil, *öğretim yılının sonu*; Kaz. *söz ayağı* (Januzakov 1999, 61) **sözün ayağı* şeklinde değil, *sözün sonu* şeklinde doğru olarak aktarılabilir. Meselâ Kaz. *Okuv jılı ayağında balalarğa jazğı demalı kezinde okıytın kitaptarınıñ tizimi beriledi* (Rahmetova 1991, 86) cümlesi, Ttü.ne *Eğitim-öğretim yılının sonunda çocuklara yaz tatilinde okuyacakları kitapların listesi verilir* şeklinde aktarılabilir.

c. Kaynak lehçedeki benzer bir kelimeye, hedef lehçedeki benzer kelime eş değer olmayabilir: 1 ≡ ∅

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçedeki benzerinin kavram alanı kabul edilebilir bir şekilde örtmeyebilir. Bu durumda “bire hiç” eş değerlik söz konusudur. Bir başka deyişle bu durumda kavram alanlarının hiç örtüşmemesi, yani tam yalancı eşdeğerlik söz konusudur¹⁹. Örnek: Kaz. *kaldır-* ≠ Ttü. *kaldır-* (LS: 66; 428). Çünkü Kaz.nde *kaldır-* kelimesinin kavram alanını, Ttü.nde *birak-* kelimesi; Ttü.nde *kaldır-* kelimesinin kavram alanını, Kaz.nde *köter-* kelimesi örtmektedir. Oysa her iki lehçedeki *kaldır-* kelimesinin kaynağı aynıdır.

Kaz. *Jeti küşiktiñ beşewin közderine qarap otırıp öltirdi de, eki kişkenesin tiri qaldırdı* (Avezov 1967: 312) cümlesi, *Yedi yavrunun beşini gözlerine baka baka öldürdüler de iki küçüğünü yukarı kaldırdılar* şeklinde değil, *Yedi yavrunun beşini gözlerine baka baka öldürdüler de iki küçüğünü canlı bıraktılar* şeklinde aktarılabilir.

Yalancı eş değer olan ve ayrı kaynaklardan gelen benzer kelimeler de vardır. Örnek: Az. *pişik* “kedi” (LS: 462) ≠ Ttü. *pişik* “kızartı” (TS: 1611). Çünkü Az.nde *pişik* kelimesinin kavram alanını, Ttü.nde *kedi* kelimesi; Ttü.nde *pişik* kelimesinin kavram alanını, Az.nde *bişmece* kelimesi örtmektedir. Ttü. *pişik* kelimesi *piş-* fiilinin bir türevi, yani [*piş-i-k*], iken Az. *pişik*, “yansıma”²⁰ (“Onomatopöie”) bir kelimedir.

¹⁷ “*ayak*: adam men jan-januarlardıñ jürüv-turuv kızmetin atkaratın dene müşesi; orındık, kerevet sıyaktı zattardıñ tirektayanışı; bir narseniñ songı, jağı” (Januzakov 1999, 61).

¹⁸ Kaz.nde, Ttü.ne aynı veya başka şekillerde aktarılabilen *soñ* kelimesi de bulunmaktadır (LS: 788).

¹⁹ Bunlar, özellikle de hedef lehçede “utandırıcı, şaşırtıcı” vs. bir anlamı olduğu durumlarda, Türk lehçeleriyle uzaktan-yakından ilgilenen “meraklılar” ve bilginimsilerin bile dikkatini çekmiştir.

²⁰ Bk. “yansıma” (Korkmaz 1992: 170).

Az. *Pişiyim yadıma düşdü.* cümlesi²¹, Ttü.ne *Pişigimi hatırladım* şeklinde değil, *Kedimi hatırladım* şeklinde aktarılabilir.

Sonuç

Sonuç olarak şöyle denebilir: Her bir Türk lehçesinin, kendisine mahsus kelime hazinesi vardır; ancak bu kelimelerin önemli bir bölümü, “temel lehçe” düzeyinde; bundan daha az bir bölümü de “Genel Türkçe” düzeyinde birbirine benzer. “Benzer” kelimeler, aynı kaynaktan ve her durumda birbirlerine “eş değer” olmayabilir; çünkü benzer olma ve eş değerlik özü itibariyle iki farklı olgudur. Dolayısıyla Türk lehçeleri arasında benzer olan veya olmayan kelimeler, eş değer olabilir. Diğer taraftan benzer olanlar eş değer olmayabilir. Bir başka deyişle benzer kelimeler arasında “bire bir”, “bire çok” ve “bire hiç” eş değerlik olabilir. Türk lehçeleri arasında başarılı bir aktarma yapmak, bunlara gerekli dikkat ve özenin gösterilmesiyle, yani kaynak lehçedeki bir kelimenin hedef lehçedeki eş değerinin bilinmesiyle mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKSAN, d., 19782, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi -Ana Çizgileriyle-*, (= Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 217), Ankara.
- ALTAYLI, S., 1994, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, (= Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 2618), İstanbul.
- ARAT, R. R.- A. TEMİR, 1976, “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, (= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 45), Ankara, s. 305-327.
- AVEZOV, M., 1967, “Kökserek”, *Şığarmalar I*, Almatı, 1967, s. 331-336.
- AYVERDİ, İ. ve diğerleri, 20062, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- BAYRAM, B., 2007, *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi. Sözlük*, Konya.
- BUBMANN, H., 1983, *Lexicon der Sprachwissenschaft*, (= Kröners Taschenausgabe 452), Stuttgart.
- ERCİLASUN, A. B., 1993 a, “Türk Dünyasının Dil Birliği Mes’esi”, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, (= Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 65-75.
- ERCİLASUN, A. B., 1993 b, “Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar”, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, (= Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 76-99.
- ISKAKOV, A. I., 1974, *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi I*, Almatı.
- JANUZAKOV, T., 1999, *Kazak Tiliniñ Sözdigi*, Almatı.
- JOHANSON, L., 1993, “Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme”, *Türk Kültürü Araştırmaları* 30, s. 165-178.
- KOÇ, K.-O. DOĞAN, 2004, *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara.
- KOLLER, W., 19873, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, (= Quelle und Meyer, Uni-Taschenbücher 189), Heidelberg-Wiesbaden.

²¹ <http://big.az/index.php?name=News&op=Article&sid=5499>.

-
- LS = ERCİLASUN, A. B. ve diğeri, 1991, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.
- ORALTAY, H. ve diğeri [Çeviren], 1984, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (= Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları 8), İstanbul.
- RAHMETOVA, S. 1991, *Kazak Tilin Okıtuş Metodikası*, Almatı.
- TEKİN, T., 1991, "A New Classification of the Turkic Languages", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, s. 5-18.
- TS = AKALIN, Ş. H. ve diğeri, 2005, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.
- UĞURLU, M., 2002, "Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eş Değeri. "Camiyla" Romanındaki Meseleler Üzerine", *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* [Yayımlayan: Nurettin Demir-Fikret Turan], Ankara, s. 389-401.
- UĞURLU, M., 2004, "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğeri", *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 29 (Bahar 2004)*, s. 29-40.